

ALINA MUNGIU-PIPPIDI

Transilvania subiectivă

HUMANITAS

BUCUREȘTI

© HUMANITAS, 1999

CUPRINS

1. Introducere	
1.1. Avertisment	5
1.2. Abordarea subiectului	13
1.3. Relația cu alte studii contemporane privind Transilvania	16
1.4. Metodologia și planul lucrării de față	17
1.5. Mulțumiri	24
2. Națiuni și identitate în Europa contemporană	
2.1. Contextul teoretic al studiului	25
2.2. Naționalismul european răsăritean și occidental	36
2.3. Naționalismul românesc și naționalismul maghiar: concluzii pentru anul 2000	49
2.4. Ce măsurăm? Naționalism și etnoregionalism în Europa contemporană	55
3. Națiuni contra regiune: mecanisme de construire și atribuire a identității în Transilvania zilelor noastre	66
3.1. Identitatea transilvăneană: o ipoteză de lucru	66
3.2. De la „vatra istorică“ la „marginea“ contemporană	68
3.3. Imaginea celuilalt	76
4. Reprezentări sociale ale trecutului: surse de legitimare și securitate	
4.1. Reconstrucția socială a trecutului și istoriei: câteva repere	85
4.2. Două versiuni ale istoriei	90
4.3. Reprezentări sociale ale originii națiunii: exclusiviști, moderați și pragmatici	93
4.4. Reprezentări sociale ale istoriei	105

5. Reprezentări sociale ale coabitării și conflictului etnic	
5.1. Despre coabitare	130
5.2. Despre traume	133
5.3. Despre violență	136
5.4. Despre comunicare și înțelegere	142
5.5. Teama de extincție	143
5.6. Despre limbă	145
5.7. Stat, cetățenie, guvernare și autoguvernare	158
5.8. Est și Vest	167
6. Uz și abuz al nevoii de identitate: rolul elitelor	
6.1. Diferențieri în cadrul elitei	170
6.2. Clasa politică maghiară: ideologie, evoluție și tendințe	173
6.3. Clasa politică românească și naționalismul	186
6.4. Cruciați și conformiști	191
6.5. Percepția rolului elitelor de către publicul larg	195
7. Există un conflict etnic în România?	
7.1. Percepția conflictului etnic	200
7.2. Războiul legislativ	202
7.3 Războiul simbolic și politic	205
7.4. Concluzii	217
8. Modele macropolitice și realități românești: în căutarea unei soluții	
8.1. În căutarea unei rezolvări permanente	221
8.2. Controlul hegemonic	224
8.3. Soluția federală sau cantonală	225
8.4 Consensualismul	232
8.5. Cuvânt final	236
<i>Bibliografie</i>	238
<i>Sondaje</i>	244
<i>Anexe</i>	245

Națiune contra regiune: mecanisme de construire și atribuire a identității în Transilvania zilelor noastre

3.1. Identitatea transilvăneană: o ipoteză de lucru

Întrebarea pe care a luat-o în considerare acest capitol, vehiculată și în medii academice și regăsită uneori și la nivelul discuțiilor comune, este dacă diferența dintre dezvoltarea istorică a Transilvaniei și diferența culturală marcată dintre Transilvania și Regatul României în momentul Unirii (mai) are vreo influență asupra mecanismului de formare și atribuire a identității în Transilvania zilelor noastre. Că Transilvania provine dintr-o „civilizație“ separată (deci o cultură, cum am definit-o noi) nu există nici o urmă de îndoială: Samuel Huntington nu a trasat vreo frontieră viitoare în controversatul său eseu despre ciocnirea civilizațiilor, ci nu a făcut decât să reproducă frontiera dintre cultura ortodoxă-balcanică/otomană și cea central-europeană/habsburgică (preluată inocent de la un alt autor, de altfel). Că atât cultura acestor regiuni, cât și sistemele politice create de imperiile multinaționale între ale căror granițe, nu doar fizice ci și instituționale, au existat timp de veacuri sînt profund diferite este de domeniul evidenței. Dar în ultimii 80 de ani acești doi factori au dispărut, fiind înlocuiți de factorul național și cel comunist. Dubla socializare naționalistă și comunistă, chiar suprapusă unei diferențe etnice și religioase care nu a fost niciodată eliminată trebuie să fi avut un impact. Considerînd deci distincția lui Huntington validă, deși nenuanțată, în cadrul unei abordări vizînd dezvoltarea, o consider doar o ipoteză de lucru, și nu cea mai probabilă, în cadrul analizei societății *contemporane* din Transilvania. În cadrul teoretic delimitat de mine este deci de așteptat ca identitatea națională să prevaleze asupra celei regionale, și cele două grupuri naționale care împart teritoriul transilvănean

să aibă în comun un număr de elemente ținând de coexistența în cadrul unei societăți unice, dar în care nu se poate vorbi de o identitate regională propriu-zisă, sau doar de una slabă. Obiectul cercetării a fost deci încercarea de a răspunde la întrebarea dacă maghiarii și românii au mai multe în comun, ca transilvănenii, unii cu alții, decât cu restul grupului lor național din Ungaria, respectiv România, dacă măcar ocazional transilvănenii într-o compoziție multiethnică pot forma un „in-group“ față de românii sau maghiarii care nu locuiesc în Ardeal.

Chestiunea este interesantă atât teoretic (ar invalida majoritatea teoriilor socio-psihologice prezentate de mine dacă ar fi „da“), cât și din motive pragmatice: existența unei asemenea identități regionale care transcende elementul etnic/național ar putea constitui un argument pentru o abordare mai regională a organizării administrative a României. De la debutul acestei cercetări bănuiam că pe teren lucrurile vor fi mult mai complicate decât în eseurile „transilvaniștilor“. Transilvania, în primul rând, a fost o regiune normală, și nu acel paradis al religiilor și naționalităților cum o prezintă adeptii acestui curent. Echilibrul precar al regiunii, fondat de altfel pe un sistem etnic ierarhizat, nu s-a mai refăcut după formarea monarhiei duale, când maghiarii au subordonat totul dezvoltării statului lor național, apoi după Trianon, când România Mare a purces la același proiect. Regimul comunist a avut două abordări extrem de diferite, și un element comun: centralismul birocratic și autoritar. Cele două abordări diferite au fost cea multinațională, din perioada de dominație sovietică, și cea naționalist-comunistă din ultima parte a regimului Ceaușescu. Sub influența sovieticilor, România postbelică a început ca un stat multinațional: pe lângă cetățenia română, o persoană avea dreptul și la o naționalitate proprie, care era trecută în pașaportul său. După 1990, conceptul de naționalitate a rămas, dar a fost radiat din pașaport, iar Constituția din 1991 s-a deosebit de cea din 1964 prin reintroducerea sintagmei din 1923 (prima Constituție a României Mari) de „stat național“ unitar.

Diferențele de abordare din timpul regimului comunist nu s-au tradus prin modificări legislative importante, ci prin politici administrative (dispariția Regiunii Autonome Maghiare, a universității separate, tendința de a comasa instituții românești și maghiare după ce, după război, tendința era de a le separa). Toate aceste procese și accidente de pe parcursul lor au un rol în mecanismul de formare al identității locuitorilor din Transilvania, și mai ales al auto-identificării.

Dar la fel de important ca felul în care te vezi tu însuși este felul în care te văd ceilalți. Pe lângă auto-identificare vom discuta deci și despre stereotipurile grupurilor român și maghiar, și despre atribuirile utilizate de indivizi și grupuri pentru a face inteligibil și previzibil universul în care trăiesc, mult mai complicat decât al cetățenilor unui stat-națiune omogen, care își are toți naționali înăuntrul granițelor sale.

Întrucât acești termeni au aici utilizarea curentă din psihologia socială, să spunem că înțelegem prin „atribuire“ procesul mental de atribuire a unei cauze, o „opinie asupra cauzalității“ (*Blackwell Encyclopedic Dictionary of Organizational Behaviour*). Prin „stereotipuri“ înțelegem acele categorii asociate cu o credință exagerată, a căror funcție este să raționalizeze relațiile noastre cu acea categorie (Allport, 1958). Stereotipul nu este o categorie, ci mai degrabă o idee fixă legată de o categorie. Atitudinea prejudicială, care este mai complexă decât un stereotip, înseamnă evaluarea negativă a unei persoane prin simpla sa apartenență la o categorie, și, desigur, un afect negativ (ură, teamă, dispreț) asociat acesteia. Comportamentul discriminativ are la bază, de regulă, stereotipuri și atitudini prejudiciale.

3.2. De la „vatra istorică“ la „marginea“ contemporană

Analiza mea s-a bazat atît pe grupurile mele focus, cît și pe verificarea principalelor revelații din acestea în sondajul ulterior. Atît în sondajul UBB cît și în cel al IMAS există date consistente cu ale mele, care tind să infirme ipoteza Huntington. Transilvania este o societate unică (la nivel de opinie publică, dincolo de argumentele economice sau sociologice, românii și

maghiarii au aceleași griji și preocupări principale), parte a societății românești contemporane, dar atît. Cele două culturi sau grupuri naționale au o identitate foarte distinctă, românii identificîndu-se mai mult cu românii din restul României, iar maghiarii tinzînd să-și schițeze o identitate proprie de maghiari transilvăneni, deosebită de cea de „maghiari în general“. Să demontăm mecanismul prin care am ajuns la aceste concluzii.

Atît sondajul nostru din iulie 1998, cît și grupurile focus din 1996 și 1997 au căutat să deslușească răspunsul la următoarele întrebări fundamentale: cu ce categorie națională se identifică maghiarii/românii din Ardeal? ce entitate geografică o consideră drept patria lor? de cine se simt mai apropiați, de persoane din grupul lor etnic, sau de conlocuitorii aceleiași regiuni? cum categorizează și stereotipizează pe conaționali lor și pe conțetenii lor din celălalt grup etnic?

Figura 2. Auto-identificarea națională

Din punct de vedere național căreia dintre următoarele categorii îi aparțineți?

- 1. român
- 2. cetățean român de etnie maghiară
- 3. maghiar
- 4. altei categorii

	ROMĂNI	MAGHIARI
1	95,9	3,8
2	2,2	85,5
3	—	9,9
4	2,0	0,8
%	100	100

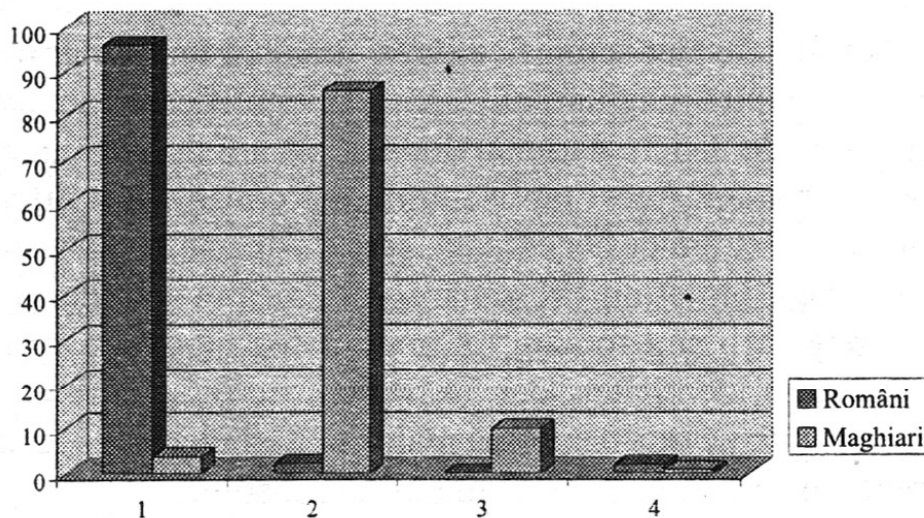

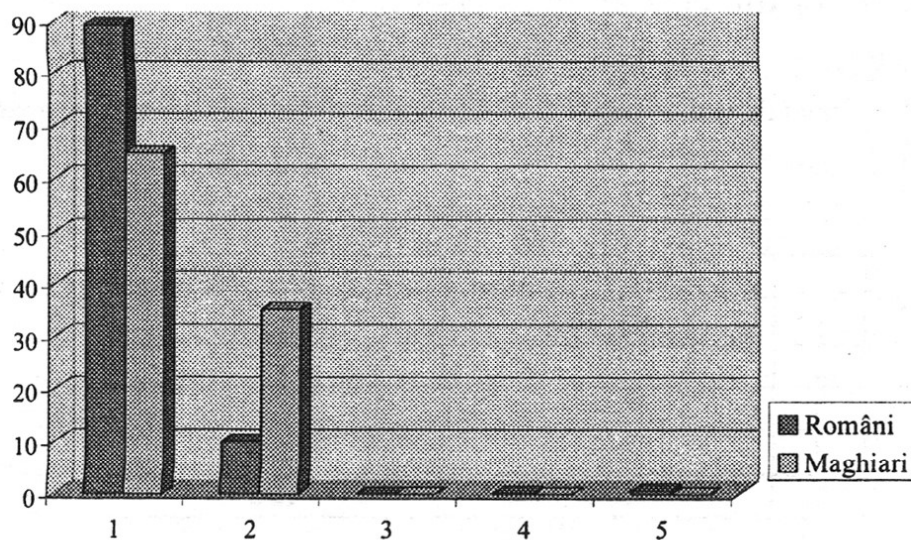
Figura 3. Teritoriul considerat patrie

Care este teritoriul pe care îl considerați patria dumneavoastră?

1. România
2. Transilvania
3. Ungaria
4. Altul
5. N.R.

În cadrul celor două colectivități — români, maghiari — distribuția răspunsurilor este următoarea:

	ROMÂNI	MAGHIARI
1	89,1	64,9
2	10,0	35,1
3	—	—
4	0,2	—
5	0,7	—
%	100	100

Rezultatele sînt semnificative și arată că un număr nesemnificativ dintre maghiari au căpătat o identificare românească din punct de vedere național după 80 de ani de viață în cadrul statului român. Acest fapt semnifică o conștiință a diferenței naționale extrem de accentuată, care în sine ar trebui să discourageze pe asimilaționiștii români, care încă mai cred sau speră că „maghiarii sînt români“. Comunitatea maghiară își precizează ferm identitatea, dar își recunoaște în schimb contractul de cetățenie într-o enormă majoritate, și identifică România drept patrie la nivelul unei majorități absolute.

Procentul de maghiari care consideră Transilvania, nu România, ca fiind patria lor este însă semnificativ, și consistent cu rezultatele grupurilor focus, unde identificarea spontană a fost cea de „maghiar“ și „maghiar din Ardeal“. Procentul de 10% dintre români care consideră Transilvania, nu România, drept patria lor, este destul de ridicat. Practic nimeni dintre respondenții maghiari nu s-a declarat mai apropiat în sondajul nostru de maghiarii din Ungaria, și nimeni nu a indicat „Ungaria“ drept patrie, majoritatea (51%) declarându-se mai apropiată de „locuitorii de aceeași naționalitate din Transilvania“.

Am văzut că grupurile se autodefinesc prin comparația cu alte grupuri. Pe maghiarii din România libertatea căpătată după 1990 de a circula în Ungaria i-a scos din cadrul comparației uzuale cu românii și i-a confruntat cu realitatea dificilă că au mai puțin în comun cu maghiarii din Ungaria decât ar fi crezut.

Pînă în 1990 am trăit în România ca într-o țară străină, și mă gândeam că între ungurii de dincolo și noi cei de aici nu e nici o diferență dar după aceea mi-am dat seama că m-am înșelat.

Spunînd că sînt maghiar din România recunosc din start că am drepturi mai puține decât ungurii din Ungaria, dar în situația asta se găsesc toți ceilalți conaționali ai mei din România, și, cum am în spatele meu generații de strămoși în Transilvania, sînt foarte mîndru că sînt maghiar de aici (grup intelectuali, Cluj).

Sînt maghiar și nici un alt răspuns nu este corect. Națiunea maghiară este una singură și toate celelalte răspunsuri posibile nu sînt corecte. E adevărat, noi sîntem secui, dar în primul rînd maghiari (bătrîn, Sf. Gheorghe).

Apare deja aici o distincție între cei care și-au văzut identitatea supusă unui test după 1990, pentru că au avut flexibilitatea de a reflecta la ea, și cei care, ca maghiarii din generația a treia din grupul de la Sf. Gheorghe, nu mai admit ca date noi să schimbe concluzia rigidă și foarte clară că „maghiarimea e una singură“. Dar cele două exemple selectate aici sînt foarte ilustrative. Maghiarii consideră Transilvania, și, prin extensie, și România, drept patria lor deoarece aceasta este „vatra“, locul în care sînt îngropați strămoșii și în care au construit cîndva

statul. Oamenii de vîrstă mijlocie nu se identifică cu Ungaria contemporană, și în general maghiarii se simt mai apropiați doar de maghiarii din Transilvania, care împart cu ei această experiență de viață cu totul specială. Pentru bătrînii din Sf. Gheorghe, care au fost copii în timpul războiului, acceptarea unei diferențe între maghiarii din Transilvania și cei din Ungaria este incorectă politic, deoarece au avut experiența unui stat maghiar în care au fost cetățeni. Identificarea națională este mult mai puternică decît cea regională, dar identificarea națională nu se face cu statul-națiune (Ungaria) ai cărei locuitori, cum am văzut, nici nu privesc cu ochi prea buni pe „frații“ din Transilvania (la fel cum românii privesc de sus pe moldovenii de dincolo de Prut sau albanezii pe kosovari), ci cu grupul național (maghiarii din Transilvania).

Care este însă elementul principal după care se face auto-identificarea? În primul rînd, limba:

Întrucît doar cu greu pot să mă exprim în română sau oricare altă limbă rezultatul logic este că nu pot purta haina aceea. Ca atare pot fi în largul meu doar în limba și în cultura mea. Mă simt maghiar și așa vreau să rămîn pînă la moarte.

Am avut două limbi materne, dacă vreți, tata era român din Timișoara care a venit aicea în Secuime unde 80 % sînt maghiari și mama e ungueroaică și pînă pe la 12-13 ani n-am vorbit românește deloc, cînd am început să învăț limba la școală, și mă simt maghiar, chiar tata a învățat unguerește după ce a stat aici atîta amar de vreme. Nu știu, poate dacă se stabileau în Moldova, acum ziceam că sînt român (muncitori, Tg. Secuiesc).

Sondajul UBB a găsit că limba și auto-atribuirea unei identități sînt elementele principale de auto-identificare, dar o importanță asemănătoare au avut și elemente ca „un părinte maghiar“ sau „atașat culturii maghiare sau române“ (se puteau alege mai multe răspunsuri). În sondajul nostru nu am permis decît trei alegeri, ceea ce a obligat pe respondenți la o ierarhizare mai clară a elementelor în funcție de care se face auto-identificarea. Concluzia a fost că românii și maghiarii fac și auto-identificarea și identificarea pe baza limbii în primul rînd, și în proporții simi-

lare dacă se compară cele două grupuri. Auto-atribuirea este al doilea element important. Alte elemente joacă un rol mult mai scăzut. Foarte puțini cred că înfățișarea fizică sau alți markeri externi arată vreo diferență între cele două etnii (2-4 %), și în grupuri majoritatea interlocutorilor insistau că „toți oamenii sînt la fel“. Originea etnică a părinților contează mai mult pentru maghiari decît pentru români, dar are sub 10 % dintre opțiunile totale.

Principalul sentiment asociat cu identificarea este mîndria.

Noi aici sîntem leagănul civilizației.

Provenim dintr-o regiune de mare civilizație, cu o tradiție a toleranței religioase necunoscută în Occident.

Acesta e primul loc din lume unde a fost legiferată libertatea religioasă.

Noi vorbim o maghiară mai curată decît maghiarii din Ungaria, așa cum și limba vorbită de românii de aici este mai pură decît restul limbii române (culese din grupuri de maghiari).

Din nou identificarea prin diferențiere este manifestă. În exemplele citate, grupul maghiar se evaluează pozitiv prin comparație cu maghiarii din Ungaria (vorbim o limbă maghiară mai curată decît ei), cu românii din Regat (aici, nu dincolo de munți a fost leagănul civilizației, și românii de aici sînt mai buni decît cei de dincolo) și cu vest-europenii, care privesc adesea cu superioritate către această regiune care „descoperise toleranța religioasă pe vremea cînd în Vest catolicii și protestanții se sfîșiau între ei“.

Dar alături de mîndrie, și diverse frustrări sînt asociate identificării de sine.

Granițele s-au tot schimbat prin partea asta de lume, asta nu e vina oamenilor de rînd, ca noi. Am un prieten în Maramureș care a stat toată viața în același sat, dar în decursul timpurilor satul lui a făcut parte din patru state diferite (intelectual maghiar, Cluj).

Raportarea principală și cea mai stîmjenitoare pentru auto-identificarea maghiarilor din România este însă cea cu maghiarii din Ungaria, și abia pe urmă cea cu românii din România.

Cînd am fost în Ungaria am spus „Bună ziua“ unui bătrîn care știa din întîmplare că sînt de loc din Transilvania. Eu i-am spus „Bună“ în maghiară, iar el mi-a răspuns în românește. Numai pe seama prostiei pot să pun una ca asta.

Cînd am fost în Ungaria am vizitat pe socrii unor prieteni de ai mei. Și s-au mirat că vorbesc așa o limbă maghiară de bună. Nu m-am simțit așa de insultat în viața mea.

Cel mai semnificativ lucru este că nici nu ni se spune maghiari, cînd mergem în Ungaria. Ne spun Romano. Iar românilor le zic valahi (muncitori maghiari, Cluj).

Concluzia pentru care maghiarii tind să formeze un grup național distinct atît de românii din România, cît și de maghiarii din Ungaria, a exprimat-o un intelectual maghiar din grupul de la Tîrgu Mureș:

Noi, maghiarii ardeleni, ne simțim deseori maghiari de rangul doi cînd ne comparăm cu maghiarii din Ungaria, și români de rangul doi cînd ne comparăm cu românii. Ne simțim trădați de ambii.

Ceea ce a pierdut în mod ireversibil Transilvania în decursul istoriei, și ce trezește nostalgia cea mai vie, este ideea de „centru“ — cultural, spiritual și politic. *Raportată fie la Budapesta, fie la București, Transilvania este marginală.* Chiar amintirile pozitive ale maghiarilor din timpul ocupației horthyste sînt negativ afectate de ideea că și atunci Transilvania a fost tratată ca o „margine“, că în toate pozițiile din care au fost disponibilizați români au fost numiți maghiari veniți din Ungaria, nu localnici.

Identitatea secuiască a supraviețuit doar ca subidentitate locală a celei maghiare.

Numai naționaliștii români spun despre secui că sînt altceva decît maghiari, spun secuii. Datorită prezenței lor omogene în zonă, secuii sînt mult mai puțin interesați în coabitare, cît în afirmarea lor ca și colectivitate. În regiunea secuiască nu se mai știe și nu se mai acceptă faptul că la origine secuii au fost o etnie diferită. Scrierea runică păstrată pînă în Evul Mediu Tîrziu este fie negată total, fie se spune: „numai șamanii scriau așa“ (bătrîni maghiari, Sf. Gheorghe).

E o tradiție diferită aici, dar doar una socială. Noi aici n-am avut nobili și n-am avut șerbi, am fost doar oameni egali, războinici care apărau granița. Asta explică de ce sîntem oarecum diferiți de maghiarii din restul Transilvaniei (bătrîni, Tg. Secuiesc).

Atribuirile grupului maghiar din România maghiarilor din Ungaria caută să explice sentimentul de superioritate al acestora față de ei, și mai ales, de inferioritatea lor față de conaționali de peste graniță.

Șase ani m-am întregat de ce tratamentul acesta din partea lor. Și cred că e vorba de invidie, ne invidiază pentru că muncim mai mult, pentru că sîntem mai perseverenți și știm mai multe limbi.

Au avut mai multe libertăți decît noi în ultimii douăzeci de ani, au trăit mai bine, de asta se descurcă mai bine decît noi, dar numai din cauză că condițiile sînt altele.

Le e teamă că o să le luăm slujbele și o să le mîncăm pîinea și de asta se uită strîmb la noi cînd mergem acolo.

Muncim mai mult decît ei, și chiar dacă sîntem considerați cetățeni de rangul doi în Ungaria eu mă simt mai bun decît ei. Dar cei care imigrează de la noi în Ungaria nu se simt acasă, văd acolo tot numai oameni care au venit de aici. Degeaba vorbim aceeași limbă dacă ideile nu sînt comune.

Noi sîntem mai comunicativi decît ei, asta am luat-o de la români, sîntem mai primitivi, mai prietenoși, mai latini, ei sînt mai reci decît noi.

Sîntem mai rezistenți decît ei, pentru că a trebuit să ne confruntăm cu probleme mult mai mari (Cluj, Tg. Mureș, muncitori, intelectuali).

În rezumat, una dintre problemele fundamentale de identitate pentru maghiarii din România a fost atribuirea unei atitudini de rejecție maghiarilor din Ungaria după 1990. Aproape toți interlocutorii noștri avuseseră experiențe de prima sau cel mult a două mîna: prieteni sau rude care încercaseră să lucreze în Ungaria etc. Experiența se pare că este în general negativă, ungurii români lucrînd adesea la negru sau sub prețul pieței și ajungînd să fie tratați ca o categorie inferioară la Budapesta. *Această frustrare nu îi face însă să se simtă mai puțin maghiari, ci maghiari mai buni decît cei care-i discriminează.* De aseme-

nea respingerea duce la solidarizarea mai mare a grupului etnic și a sentimentului de „in-group“, ca și la consolidarea unei identități separate de maghiari „ardeleni“ dozebită de maghiarimea din Ungaria. Punerea în pericol a respectului de sine a maghiarilor din Transilvania de către cetățenii statului maghiar crește, nu scade, sensibilitatea lor națională față de români. Cu atât mai mult cu cât sînt o comunitate aparte, care nu se poate baza pe ungurii de dincolo de frontieră, necesitatea de a-și apăra identitatea în România devine mai puternică și sensibilitatea la apeluri vizînd statusul și prestigiul grupului mai mare.

Nu numai maghiarii din Transilvania sînt defensivi la capitolul auto-identificării. La fel sînt și românii. În cursul grupurilor focus, unii insistau, dacă erau întrebați dacă se definesc drept români din Transilvania să spună „doar români“ sau „da' de ce, sînt mai multe categorii de români?“ (greco-catolici, Cluj). Odată „românitatea“ lor definitiv și ferm stabilită, identitatea regională este consimțită, mai mult decît afirmată. Motivele apar imediat:

Românii o să-ți spună că sînt români, dacă-i întrebi ce sînt, în vreme ce ungurii or să spună că sînt transilvăneni (muncitor român, Cluj).

Dincolo de apărarea inițială și de subordonarea ei celei naționale, identitatea regională conferă mîndrie:

E mai onorabil să fii din Transilvania decît de oriunde din altă parte din România.

Uneori cînd mi-e rușine că sînt român mă consolez cu ideea că sînt din Transilvania (intelectuali români, Cluj).

Grupul național român este preocupat în primul rînd să își stabilească legăturile de rudenie cu restul românilor, și nu le-ar pune în pericol prin admiterea unor diferențe regionale prea însemnate. De stereotipizat însă, românii și maghiarii stereotipizează în chip asemănător pe românii din Regat, după cum vom vedea.

3.3. *Imaginea celuilalt*

Să spunem dintru început să stereotipurile sînt deja cunoscute ca fiind „incorecte politic“ de către oamenii obișnuți, deși

utilizate curent în descrierea celorlalte grupuri. În momentul întrebării deschise „prin ce se deosebesc românii de maghiari“, de exemplu, reacția grupurilor de ambele etnii a fost de regulă „toți sîntem oameni, nu există mare diferență, e de la om la om“, „e greu de spus ceva care să se potrivească la toată lumea“ etc. (Mă întreb în consecință oare ce măsoară sondajele care cred că măsoară stereotipuri etnice.) Ulterior se remarcă imediat că majoritatea atribuirilor vizavi de intențiile și comportamentul celuilalt grup au la bază stereotipuri. Ar fi și dificil să fie altfel. Dar în general, comportamentul grupurilor a fost mult mai reținut, față de un grup de control realizat pe studenții Universității din București, care nu cunoscuseră personal nici un maghiar, nici un basarabean sau rus, și cu toate acestea au stereotipizat negativ toate aceste categorii.

Românii sînt văzuți de maghiari ca oameni „calzi, comunicativi“:

De la ei am învățat nemții și noi să stăm la poartă să vorbim cu vecinii care trec, și încă nu stăm destul. Ungurul odată venit de la slujbă se închide în casă și se apucă să lucreze fără întârziere (muncitori maghiari).

Românii sînt „mai răbdători, mai pașnici, îndură mai mult“, sînt mai „supuși față de autorități“, în vreme ce ungurii se văd pe ei înșiși ca „mai impulsivi“, „mai nerăbdători“, „mai duri“. Maghiarii văd ambele grupuri ca fiind formate din oameni muncitori, deși simt că românii extrag mai multe foloase de pe urma muncii lor. Secuții sînt de părere că ei muncesc mai mult decît toată lumea. Profesorii maghiari din grupurile noastre s-au plîns că elevii și studenții maghiari sînt „mai puțin ambițioși“. În general ungurii sînt de părere că ei sînt „mai civilizați decît românii“, dar mai ales ca cei din afara Transilvaniei. Maghiarii schițează un in-group ardelean atunci cînd spun „Și noi și românii de aici sîntem mai buni decît cei de dincolo de munți. Sîntem oameni mîndri aici“. Majoritatea maghiarilor și-au cerut scuze în timp ce afirmau că „civilizația din Ardeal este cel puțin cu o sută de ani înaintea Regatului“ (Tg. Secuiesc, muncitori)

și „diferența dintre elită și oameni de rând era mult mai mare la români decît la maghiari. Boierii români erau oameni civilizați, dar erau o mîină de oameni, în vreme ce oamenii de rând din Transilvania erau mult mai civilizați ca oamenii de rând din Regat“ (Ciuc, maghiari clasă mijlocie). Atribuirea este fondată geografic „deoarece noi sîntem mai aproape de Vest, un popor e cu atît mai civilizată cu cît este mai aproape de Vest“. Această atribuire geografică este extrem de populară la maghiarii și românii cu un nivel mai scăzut de educație. Ca atare, românii din afara Transilvaniei sînt „needucați“, „sudiști“, „vorbesc prea tare“, „intoleranți“, „șmecheri“. Țăranii au avut atît de puține ocazii să călătorească dincolo de munți că nu au material suficient nici pentru a stereotipiza. Cu toate acestea, ce sperie pe toți românii ardeleni veniți în Regat este zgomotul:

Aud doi oameni pe stradă la București și mă trezesc întrebîndu-mă „de ce Dumnezeu se ceartă oamenii ăștia“ și pe urmă îmi dau seama că nu se ceartă, acesta e felul lor de a vorbi (Cluj, intelectual).

Discreția și reținerea ardelenilor, indiferent dacă români sau maghiari, este neplăcut impresionată de manifestările extravertite ale muntenilor mai „meridionali“ ca „temperament“.

Nu numai „sudiștii“ sînt considerați mai puțin civilizați, ci și noii-veniți în Ardeal (semnificînd pe cei stabiliți acolo în decursul ultimei generații, considerați vinovați de toate problemele, mai ales de intoleranță etnică — maghiari, Cluj și Tg. Mureș).

Nou-veniții ăștia au fost aduși aici că să ne controleze pe noi, să ne reducă la tăcere. S-au construit fabrici de care nu avea nimeni nevoie în anii '70 și au fost aduși oameni care nu știu nimic despre trecutul locurilor acestea. (Ei) nu pricep de ce există nume de străzi în ungurește. Au stat toată viața printre români și cînd ne aud pe noi vorbind ungurește cu copiii noștri se simt insultați (muncitori maghiari, Cluj).

În realitate bătrînii, atît românii (mai ales greco-catolicii), cît și maghiarii, par mult mai obsedați de trecut, mai mefienți față de celălalt grup, și de fapt mai intoleranți în mod profund,

*pentru că au acumulat deja o experiență de coabitare considerabilă, decât locuitorii mai tineri, nou veniți sau nu, ai Transilvaniei. Această tendință de a transforma în țapi ispășitori pe noii veniți este însă un loc comun al comunității academice din Cluj, de exemplu, deși nimeni nu a putut prezenta vreo dovadă empirică demnă de luat în considerare, iar experiența noastră cu grupurile de vîrsta a treia stabilite de generații în Transilvania o contrazice. Nici sondajul meu, fiind pe un eșantion redus, nu a controlat vechimea ca locuitor al Ardealului pentru a opera vreo distincție semnificativă, din păcate, deci toată această discuție rămîne pe terenul speculațiilor. Este adevărat că ignoranța poate alimenta intoleranța: cazul grupului de femei de la Viișoara, care nu realizau că maghiarii trăiesc de generații, *practic dintotdeauna la nivelul memoriei colective*, în Ardeal, și îi îndemneau, după Tg. Mureș, să se întoarcă de „unde au venit“. Dar, după cum vom vedea în capitolul consacrat percepției trecutului și istoriei, nici cunoașterea trecutului nu te face mai relaxat față de celălalt grup decât ignoranța pură, iar conștiința națională, o condiție a existenței naționalismului, este mult mai dezvoltată la bătrîni decât la tineri.*

Revenind la stereotipuri, trebuie spus că românii nu se văd surprinzător de departe de imaginea pe care le-o atribuie maghiarii. Țăranii români cred că:

Nu sîntem mai muncitori decât ei, dar mai curați (Viișoara).

Ei sînt mai occidentali ca noi, noi sîntem mai balcanici (intelectuali, Cluj).

Mai cu tact, așa de cu tact că uneori sîntem înceți de-a binelea (intelectuali, Tg. Mureș).

Mă simt încet comparat cu muntenii și atunci tind să cred că e ceva în neregulă cu ei, nu cu mine (intelectual, Tg. Mureș).

Maghiarii muncesc mai mult, ei scot și copilul de zece ani la arat, nu fac pauză niciodată, nici cînd e creștinește (țărani, Viișoara).

Fiecare grup tinde să remarce și să califice coeziunea celuilalt grup ca fiind superioară. Românii sînt chiar speriați de faptul că „maghiarii sînt atît de uniți“, deși maghiarii spun că „românii

țin mai mult unii la alții, se ajută între ei“. De fapt două feluri de unitate sînt percepute aici: românii sînt intimidati de unitatea politică și națională a maghiarilor (spre exemplu, în Tg. Mureș, unde orașul este divizat între români și maghiari, primarul ales va fi întotdeauna un maghiar, deoarece maghiarii votează pe criterii etnice, spre deosebire de români, care votează politic, împărțindu-și votul între multe partide. Românii mai percep acea conștiință de sine distinctă a minorităților de care vorbea Moscovici (Moscovici, 1982), și această coeziune, imposibil de desfăcut de alte criterii, îi face să perceapă comunitatea maghiară ca pe un corp unic, străin. Toți românii au făcut o distincție între vecinii și prietenii maghiari, considerați oameni de treabă, și organizația politică a maghiarilor, considerată ca fiind îndreptată împotriva românilor. Iată relatarea acestei mobilizări „în oglindă“ în cuvintele simple ale unei țărănci din Viișoara:

Am prietena asta unguroaică, tare bine ne împăcăm, și într-o zi îmi zice: „Măi, Măriuță, totul pot să înțeleg, da' nu pricep ce caută bărbatul tău la Vatra Românească.“ Și eu îi zic: „Du-te tu cu al meu la Vatra și merg eu cu al tău la UDMR.“

Participarea românilor la Vatra Românească (e vorba de simplii participanți, nu de inițiatori sau de lideri) are o motivație în primul rînd defensivă. Istoric cele două grupuri au învățat că echilibrul nu se poate menține decît dacă sînt organizate. În ianuarie 1990, imediat după formarea UDMR, un medic din Tg. Mureș mi-a declarat:

Voi, românii din Regat, nu aveți de ce să vă faceți griji. Cum încep ungurii să se organizeze, se apucă și românii.

Unitatea „românilor“ percepută de maghiari este de fapt o implicare mai mare în viața celorlalți, o formă de sociabilitate, capitol la care ambele grupuri sînt de acord să considere că „românii“ sînt mult mai „deschiși“. Românii nu au și nici nu au cum să aibă o unitate de interese și o coeziune a grupului politic așa cum au maghiarii, ceea ce îi face să se simtă, în propriile lor vorbe, „complexați“ (muncitori, Cluj).

Niciodată nu renunță.

Totdeauna își urmăresc ținta fără să se uite cine mai e în jur și pe cine rănesc (muncitori români, Cluj).

Cînd clasele maghiare au vrut să se separe și să ne scoată pe noi din școală în trei zile să ne trimită în altă clădire, chiar ungurii de la noi din clasă, care învățaseră în română cu noi și jucaseră baschet în aceeași echipă erau de partea ungarilor, deși și ei urmau să fie scoși din școală (student român, UBB).

O majoritate care este divizată și nu are o direcție clară se simte amenințată de o minoritate omogenă, conștientă de sine (Moscovici, 1982), iar clivajul etnic (sau liantul) este mai puternic decît toate celelalte.

Cine este mai „naționalist“, românii sau maghiarii? Aici trebuie spus că „naționalist“, cu excepția cîtorva intelectuali, a fost perceput de toți interlocutorii noștri ca fiind o calitate, nu un atribut negativ. Maghiarii, atît intelectuali, cît și muncitori, s-au exprimat în general cu superioritate față de slaba conștiință națională a românilor:

Uitați-vă la românii moldoveni, care se uită la televiziunea rusă și nu mai admit că sînt români. Una ca asta nu s-ar fi putut întîmpla aici, la noi (bătrîni maghiari, Sf. Gheorghe).

Același lucru este perceput și de românii cu o conștiință națională mai dezvoltată, și constituie un motiv de rușine și de suferință:

Românii din Ungaria au fost mult mai mulți, dar s-au lăsat asimilați. Uitați-vă la românii care imigrează în SUA, devin americani, în vreme ce ungurii care se duc acolo tot unguri rămîn. La fel este și cu milioanele de greco-catolici, au devenit ortodocși de îndată ce s-a întors valul.

Grupul greco-catolic era într-o situație paradoxală: disprețuiau pe români cu o intensitate a urii de sine neobișnuită, se temeau și aveau resentimente față de maghiari. O poziție extrem de inconfortabilă.

Alți români compăttimeau pe maghiari pentru această stare de mobilizare continuă, românii luînd, după declarația maghiarilor „lucrurile mult mai ușor decît noi“.

E dificil să faci întotdeauna ce ți se spune la biserică, locul din care se dau toate comandamentele importante pentru comunitatea maghiară. E obositor să fii forțat să iei mereu parte la un spectacol din care nu înțelegi tot. E un efort să fii mereu într-o stare de mobilizare. Unitatea asta a maghiarilor e menținută de sus în jos și cu destul efort (intelectual român, Tg. Mureș).

Că maghiarii țin mai mult să fie în compania propriului lor grup decât a românilor este recunoscut de toată lumea. Studenții români de la Universitatea Babeș-Bolyai spuneau:

Și așa ieșim destul de puțin împreună; dacă se separă universitatea, maghiarii se vor purta toți ca cei care termină licee pur maghiare: aceia au doar prieteni maghiari.

Probabil că fiecare are o istorie în care s-a simțit la un moment dat respins. Și atunci preferă să aibă doar legături cu care poate vorbi tot timpul ungurește.

Famiiliile mixte la rîndul lor se separă pe linia de clivaj cultural-etnică:

Fratele meu este un preot român greco-catolic și s-a însurat cu o unguroaică. Copiii au fost crescuți unul ca romano-catolic după mamă, celălalt ca greco-catolic după tată. Și în noaptea de Anul Nou tatăl cu copilul român se uită la televiziunea română într-o cameră, iar mama cu celălalt copil la DunaTV (canalul maghiar pentru maghiarii de peste granițe, *n.n.*) în cealaltă cameră (muncitori, Cluj).

La fel de paradoxală ca evaluarea „naționalismului“ este cea a credinței religioase. În grupurile maghiare cu educație mai redusă românii au fost descriși ca fiind „mai religioși decât noi, religia noastră este așa de simplă față de a lor“. Bărbații maghiari mai naționaliști din grupuri considerau totodată religia ortodoxă ca fiind „mai nouă“ și „mai primitivă“. În grupurile de români, paradoxal, mai credincioși erau considerați maghiarii, deoarece „ei chiar fac ce-i învață la biserică“ și datorită marelui număr de asociații religioase, românii, nici măcar ardelenii, ne(mai)fiind obișnuiți cu aceste organizații ale societății

civile parabisericești (parohiale). Preoții maghiari au fost criticați în grupurile românești deoarece „fac politică în biserică, unii chiar colectează fonduri pentru UDMR“, iar țărani români sînt șocați de faptul că maghiarii „lucrează duminică și de sărbători“. Dincolo de acestea însă, percepția generală a maghiarilor este că românii sînt mai credincioși deoarece ritualurile bisericii lor sînt mai vizibile și mai impresionante, iar cea a românilor că religia maghiarilor, fie ei catolici sau protestanți, este mai profundă și mai puțin formală decît a lor.

Dar cea mai interesantă reprezentare este nu cea a celui alt grup, ci a diferenței dintre cele două grupuri. Aici se constată diferențe regionale foarte mari. Atît românii, cît și maghiarii din Cluj admit că în orașul lor există cele mai mici diferențe și cea mai bună comunicare. În Tg. Mureș sau în regiunea secuiancă diferența percepută este considerabilă:

Cînd nepoata mea mă supără sînt în stare să nu vorbesc cu ea și trei zile. Românii nu sînt așa, românii nu țin supărarea mult (intelectual maghiar, Tg. Mureș).

Românii au nevoie de mai puțin decît noi ca să fie fericiți. Românul se uită la televizor și e mulțumit, pe cînd noi mereu ne batem capul cu o problemă sau alta, de multe ori făcînd-o mai mare decît este în realitate. Noi, ungurii, sîntem atît de îngrozitor de serioși (clasă mijlocie, Miercurea Ciuc).

Dar cea mai ilustrativă imagine ne-o oferă acest fragment din interviul unui antrenor maghiar din Miercurea Ciuc:

O să vă spun eu cum stau lucrurile cu noi și cu românii. Să zicem că am mîine meci cu o echipă românească. Venim seara, tragem la același hotel. Ai mei fac nu știu cîte ture de teren, discută numai despre meci și la zece sînt în pat. Românii ocupă terasa hotelului, fumează de rup, beau tone de bere, și noaptea se duc să danseze la discoteca din apropiere. A doua zi noi jucăm mai bine decît ei, dar ei marcă mai mult și cîștigă.

Românii se descurcă mai bine cu mai puțin efort, maghiarii primesc mai puțin decît ar merita din cauza acestei competiții.

O suficientă motivație psihologică pentru dorința spre o societate în care să nu mai existe această continuă și puțin gratificantă competiție. În comparația dintre grupuri unii sînt mereu frustrați, și oricît încearcă să se vadă românii și maghiarii cu ochi buni unii pe alții, ceea ce văd este în primul rînd ceea ce îi diferențiază.